

Lars Engwall: "Nu var det 1966". I: Stig Strömholm (red.), 1993, *De lärdas bibliotek*, Stockholm: Atlantis, s. 55-68.

Universities
Have books
So we
Can write books
For universities
To have.

("Systems Theory"
i James G. March,
Aged Wisconsin,
London, 1977.)

NU VAR DET 1966

Vägen till böckerna

En kollega ställde mig en gång frågan: "När bestämde du dig för att bli professor?". Eftersom jag inte kunde påminna mig att det någonsin hade varit aktuellt att fatta ett sådant beslut, blev jag svaret skyldigt. Mitt intryck är nämligen att det snarare var vissa, i mitt tycke lyckliga, omständigheter som hade gjort att jag kunnat stanna i den akademiska världen. Exakt hur det gick till är svårt att säga, men jag tror att året 1966 var särskilt betydelsefullt. Det var då som de flesta av mina kamrater såg fram emot att lämna universitetet för att bege sig ut i det som de kallade *Verkligheten*, medan jag själv kände mig lockad att fortsätta studierna ytterligare en tid.

Jag hade på våren tagit min examen, efter ett händelserikt och i många avseenden givande år i kårlivet. Kanske viktigast var att jag som ordförande i samhällsvetarnas fakultetsförening lyckades samarbeta så bra med

humanisternas ordförande, Gunnel Jansson, att vi kunde överbrygga en konflikt som uppstått föreningarna emellan efter fakultetsdelningen några år tidigare. På så sätt normaliserades kontakterna mellan humanister och samhällsvetare och jag fick möjlighet att träffa personligheter som språkvårdaren Erik Wellander, min blivande svärfar Sven B. F. Jansson, hans efterträdare som humanisternas inspektor, filosofiprofessorn Harald Ofstad, och många fler. Det är inte omöjligt att de -- liksom de samhällsvetarprofessorer jag mötte: Erik Lundberg, Gunnar Myrdal och Ingvar Svennilson -- på olika sätt inspirerade till fortsatta studier.

I alla händelser skulle jag under höstterminen 1966 få läsa ett antal intressanta böcker såväl inom som utanför kurslitteraturen. Jag ska här ta upp tre av dessa verk, vilka representerar var sin genre: företagsekonomisk teori, samhällsdebatt och skönlitteratur. Trots sina olika karaktärer har de många beröringspunkter. I det första, *A Behavioral Theory of the Firm* av Richard Cyert och James March, ifrågasätts den traditionella företagsteorin genom att företagets mål ses som ett resultat av ett samspel mellan människor. Dessa resonemang har sedan en klar relevans för den diskussion som förs i det andra verket, *Makten över företaget* av Lars Lidén, i vilket författaren diskuterar fördelningen av makten mellan framför allt företagsägare och dess ledning. I det tredje arbetet, romanen *Det vitmålade hjärtat* av Sven Fagerberg, konkretiseras maktfrågorna ytterligare, när författaren i satirens form behandlar förhållandena i näringslivet.

Att jag kom i kontakt med dessa tre böcker sammanhänger med att mitt intresse efter grundexamen framför allt var riktat mot fördjupade studier i företagsekonomi. Undervisningen inom detta ämne vid Stockholms universitet hade nämligen varit begränsade till två terminers studier, eftersom institutionen inte hade någon professor. Ett antal yngre lärare från Handelshögskolan undervisade oss under överinseende av en av professorerna där, Paulsson Frenckner. Någon undervisning för tre betyg kunde

däremot inte ordnas. För detta krävdes en ämnesföreträdare och vi väntade därför ivrigt på att Professorn skulle komma. En tjänst hade inrättats 1964, men vid den första ansökningsomgången förklarades ingen av de sökande kompetent. Redan året därpå gav oss dock nationalekonomiprofessorn Ingvar Svennilson nytt hopp genom att vid en lunch yttra: "Nu har vi nya sökande och nya sakkunniga, så det går nog bättre den här gången." Han blev sannspådd och den 1 mars 1966 utnämndes laboratorn vid Skogshögskolan Bertil Näslund till Stockholms universitets förste professor i företagsekonomi.

Vi önskade nu att trebetygsundervisningen snabbt skulle komma igång. Några av oss, som varit verksamma på studentkåren, bildade helt sönika en liten grupp för att bistå den nye professorn med synpunkter. I den ingick bland andra nuvarande Skandiachefen Björn Wolrath, som åren dessförinnan hade haft stora framgångar i kårpolitiken genom att propagera för billigare öl på studentkåren, Stefan Elving kårens revisor, nu vice VD i ICA och Roland Martin-Löf nu VD i MoDo Paper. Vi diskuterade fram ett program med sikte på en start hösten 1966 och presenterade det för den nyblivne ämnesföreträdaren. Det är osäkert om det här initiativet hade någon betydelse, men resultatet blev det vi åstundade. Trebetygsstudierna kunde börja.

För min egen del fick kontakterna med Bertil Näslund också en annan effekt. Jag blev anställd på institutionen som halvtids studievägledare och halvtids assistent, en inte alldeles ovanlig startpunkt för akademiska lärare. I den ena funktionen skulle jag råda vilsna studenter, som inte var mycket yngre än jag själv, i den andra skulle jag bistå med beräkningar om lämpliga transportsystem för papper och massa från svenska skogsindustri-företag till deras kunder i Västeuropa. Jag skulle förstås också sköta mina studier.

Företaget får mänskliga drag

Den första av de tre böckerna jag nämnde inledningsvis, *A Behavioral Theory of the Firm*, gjorde redan från början ett starkt intryck på mig. Den var utgiven av det amerikanska förlaget Prentice-Hall, vars företagsekonomiska serie hade en mycket karaktäristisk utformning med en brun bindning och ett relativt spartanskt omslag. Boken hade kommit till vid Carnegie Institute of Technology i Pittsburgh, där vår nytilträdde professor hade avlagt sin doktorexamen. Att han till och med fanns citerad i boken gjorde självklart intryck på oss unga studenter. Vi kände som om vi kom forskningsfronten nära.

Denna bok, som just i år (1992) kom ut i en andra upplaga, syftade till att föra in mer mänskliga egenskaper i teorin om företags beslutsfattande. Bakom boken stod den då drygt fyrtioårige nationalekonomen, Richard Cyert, och hans åtta år yngre kollega, statsvetaren James March. Boken var på så sätt i sanning ett tvärvetenskapligt projekt, som enligt författarnas förord började i form av informella diskussioner under några luncher med medförda smörgåspaket. Det förefaller också ha varit resultatet av en ovanligt kreativ och produktiv forskarmiljö, där en rad olika yngre lärare och forskarstuderande samverkade.

Boken fick redan från början några entusiastiska recensioner i två ledande amerikanska tidskrifter (av Sidney Winter i *American Economic Review*, March 1964 och Kenneth Boulding i *American Sociological Review*, August 1964). Recensenterna menade att de resonemang som presenterades var början på något nytt inom företagsteorin. Så här i efterhand råder det inte någon tvekan om att de fick rätt. Jag är nämligen inte ensam om att peka ut denna bok, tillsammans med några andra arbeten av samma forskargrupp, som mycket betydelsefulla för ämnets utveckling. Detta framstår som klart, om man studerar litteraturförteckningar till de senaste decenniernas företagsekonomiska skrifter. Vad beträffar vårt eget land finns

detta t.o.m. dokumenterat genom den enkät som jag för några år sedan riktade till landets doktorer i företagsekonomi. När de ombads ange de tre viktigaste referenserna i den egna doktorsavhandlingen, nämndes arbeten med anknytning till Carnegie Tech-skolan ofta, däribland förstas *A Behavioral Theory of the Firm*.

Märkligt nog för en bok som påverkat mig så mycket är jag inte själv ägare till den första upplagan. När jag hade den som kurslitteratur, lånade jag den tyvärr på bibliotek och gjorde anteckningar. Senare under början av 1970-talet köpte jag den, lånade ut den och fick den aldrig tillbaka. Därefter har jag med viss regelbundenhet försökt att få tag i ett exemplar på antikvariat men inte ens Eva Bergström på Övre Slottsgatan, som är välsorterad när det gäller ekonomisk litteratur har kunnat hjälpa mig. Nu finns en andra upplaga men det är ju som bekant inte samma sak. Mitt sökandet fortsätter sålunda.

En viktig ingrediens i den nya teorin var tanken att företag kan ses som koalitioner av olika grupper med olika mål och att företagets mål följaktligen är ett resultat av en kamp mellan olika gruppers intressen. Beslutsfattandet kommer därmed att präglas av kontinuerliga försök att lösa uppkomna konflikter och problem, vilka kan mildras ju mer spelrum man har mellan intressenternas minimikrav och tillgängliga resurser. Under alla omständigheter tenderar valda konfliktlösningar att vara skenbara och instabila, eftersom olika inre och yttre händelser kontinuerligt kommer att påverka intressenternas inflytande. Företag förväntas därmed att uppvisa motsägelsefulla beteenden över tiden samt att försöka undvika osäkerhet genom att göra omvärlden mer förutsägbar. Vidare pekar teorin på att de valda lösningarna kommer att grundas på uppkomna problem och tidigare kompetens. Av stor betydelse är dessutom att företag antas kunna lära sig av tidigare händelser och att satisfiering snarare än maximering styr företags handlande.

Det här var en helt annan världsbild än den som vi samhällsvetarstudenter hade mött i våra nationalekonomiska studier. Där var företagens mål entydigt: en maximering av vinsten, något som nåddes genom försäljning av en optimal produktionskvantitet till ett optimalt pris. Nu fick vi möta en teori där företaget inte längre var en punkt utan bestod av en samling människor med de komplikationer som detta kan medföra. Och just denna egenskap var sannolikt avgörande för det stora inflytande som boken kom att få. För skandinaviska företagsekonomer med en grundmurad empirisk tradition var det nämligen naturligt att formulera modeller om hur verkligheten fungerade snarare än att bygga dessa på teoretiska antaganden. Boken blev på så sätt en vattendelare mellan företags- och nationalekonomer. Medan nationalekonomerna arbetade med klassiska och neoklassiska modeller av företaget med antaganden om perfekt information och fullständig rationalitet hos aktörerna, tenderade företagsekonomerna att trycka på begränsningar i dessa och i andra avseenden. Denna skillnad mellan de två typerna av ekonomer var också följdriktigt temat, när Sune Carlson, Uppsalainstitutionens förste professor, 1978 vid Nobelfestligheten i Konserthuset talade till Herbert Simon, en annan av Pittsburgh-institutionens framstående professorer. Han valde då att utgå från den franske flygaren och författaren Antoine de Saint-Exupéry's berättelse *Le Petit Prince* (1943) och huvudpersonens besök hos en geograf under resan i kosmos. Denne lärde vetenskapsman, som kunde det mesta om sjöar, floder, berg, städer och öknar, blev dock svarslös, när prinsen frågade honom hur det såg ut på hans egen planet. Han var ju så upptagen av sitt arbete att han inte kunde tillåta sig några utflykter ut i verkligheten. På samma sätt, menade Carlson, hade det gått om prinsen hade råkat komma till en planet med klassiska eller neoklassiska nationalekonomer och där frågat om hur företagen fattar sina beslut.

Långt innan denna händelse hade jag förmånen att möta Herbert Si-

mon, Richard Cyert och James March, något som ju naturligtvis gav ytterligare konkretion och liv åt de företagsekonomiska klassiker de medverkat i. Det började med Simon, till vars arbeten om företags storleksfördelningar jag kom att anknyta i min doktorsavhandling. Med relativt enkla antaganden om tillväxtmöjligheter och förändringar i antalet företag går det nämligen att härleda olika statistiska fördelningar för deras storlekar. Jag prövade och utvecklade vissa av dessa modeller och när Simon 1968 kom till Lund för att bli hedersdoktor var det naturligt att söka kontakt med honom. Det blev en stor upplevelse för mig som ung doktorand att möta denne sympatiska gigant, som med genuint intresse diskuterade mitt avhandlingsarbete. Att han sedan höll en entimmesföreläsning på svenska gjorde mig knappast mindre imponerad.

Året därpå skulle jag få tillfälle att även träffa Richard Cyert och en hel rad andra professorer från the Graduate School of Industrial Administration vid vad som nu kallades Carnegie-Mellon University, efter en sammanslagning av the Carnegie Institute of Technology och the Mellon Institute. Det var Göteborgsprofessorn Walter Goldberg, som tagit det berömda initiativet att inbjuda Pittsburghprofessorerna till en fjorton dagars samvaro med skandinaviska kolleger på en kursgård i Lerum. Seminariet var något fantastiskt för en forskarstuderande: att få diskutera sin egen forskning med såväl amerikanska som skandinaviska storheter, att få lyssna till inspirerande föreläsningar och att få träffa företagsekonomer som man tidigare bara hört talas om. För egen del förde seminariet också med sig att jag året därpå efter min doktorsexamen i Stockholm fick komma till Pittsburgh och the Graduate School of Industrial Administration som Visiting Scholar.

Vid tidpunkten för Lerumseminariet var Cyert sedan några år tillbaka dekan vid the Graduate School of Industrial Administration. När vi talade om hur jag skulle lägga upp min vistelse sade han helt enkelt: "You stay

with us, write some papers and give some seminars". Själv var han en god förebild i dessa avseenden, genom att han trots sitt dekanat lyckades fortsätta med vetenskaplig verksamhet, framför allt i samarbete med statistikern Morris DeGroot. Så småningom blev han också en mycket framgångsrik rektor för hela universitetet. Även under denna tid förvånade han sin omvärld med att publicera sig i respektabla tidskrifter.

James March skulle jag träffa först några år senare. Han hade i slutet av 1960-talet lämnat Pittsburgh och flyttat till Irvine i Kalifornien, där även han under en tid hade varit dekan. Vi möttes under en annan av dessa stimulerande konferenser som jag önskar att mina egna studenter också finge uppleva. Det var en sommarskola utanför Odense, där vi under fjorton dagar levde ett relativt ostrukturerat liv till organisationsteorins fromma. Där var, förutom vi andra mindre bemärkta kursdeltagare, storheter som James Thompson, författare till den mycket spridda *Organizations in Action* (1967), David Hickson en ledande person i den s.k. Astongruppen, David Sudnow en amerikan med etnometodologi som specialitet samt James March. De enda fasta punkterna i tillvaron var en morgonföreläsning och måltiderna. I övrigt var sommarskolan en tillämpning av självorganisering. Det bildades allehanda informella grupper, där olika forskningsprojekt diskuterades. Vi kände alla en stor inspiration, kanske framför allt genom James Marchs medverkan. Han hade då haft ett sabbatsår och hade tillbringat ett halvår i vardera Bergen och Köpenhamn. Fortsättningen på *A Behavioral Theory of the Firm* i form av den s.k. soptunnemodellen som senare presenterades i antologin *Ambiguity and Choice in Organizations* (1976) med March och den norske statsvetaren Johan Olsen som redaktörer, hade börjat ta form. Denna modell tar sin utgångspunkt i empiriska studier som pekar på att det inte alltid är problemen som kommer före lösningarna. Ibland är det tvärtom, d.v.s. att olika lösningsmetoder är ett sätt att upptäcka problem.

Kontakterna med March fortsatte senare vid andra konferenser, bland annat under ytterligare en sommarskola på Åland, där vi tillsammans bildade ett tennisdubbelpar i spel mot en dansk organisationsforskare och en norsk poet. March har sedan dess regelbundet besökt Skandinavien och har hedrats med flera skandinaviska hedersdoktorat. Sedan några år tillbaka leder han en samarbetsorganisation med namnet *Scandinavian Consortium for Organizational Research* vid Stanford. Inspirationen från Carnegie-Tech-skolan fortsätter.

Makten över företaget

Med den bild som Cyert och March förmedlat av företaget som en organisation, där olika intressen bryts mot varandra, var det naturligt att fundera över maktrelationer inom företagen. När därför Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) på hösten 1966 gav ut en bok av Esseltdirektören Lars Lidén med titeln *Makten över företaget* köpte jag den genast. Boken utgick från en pågående debatt kring ägande och demokrati: den skrevs i en tid, då den statliga koncentrationsutredningen arbetade och då kommunistledaren C. H. Hermansson hade publicerat sin bok *Monopol och storfinans -- de 15 familjerna* (1965). Lidéns bok var därför vid utgivningen i högsta grad kontroversiell och det var därför följdriktigt att den verkställande direktören i SNS, Göran Albinsson, avslutade sitt förord med orden: "När jag efter traditionen påpekar att författaren, som alltid när det gäller SNS skrifter ensam svarar för innehållet, *är det ingen tom fras*" [min kursivering].

Lidén granskade i sin bok hur lagstiftaren sett på olika ledningsorgan inom aktiebolaget. Denna syn kontrasterade han mot resultaten från en intervjuundersökning. Han kunde på så sätt presentera företagsledningars syn på maktfördelningen samt en bild av hur beslutsfattande i företagen vanligtvis går till. Han pekade på att makten alltmer förskjutits till den verkställande direktören från såväl bolagsstämman som styrelsen. Detta hade lett till

en betydande diskrepans mellan den enskilde styrelseledamotens legala ansvar och hans faktiska möjligheter att påverka bolagets utveckling. I stor utsträckning är den begränsad till att tillsätta och avsätta den verkställande direktören. Därför kan denne agera relativt självständigt så länge han har medvind, d.v.s. så länge han kan uppvisa tillfredsställande resultat. Uppstår däremot problem blir hans ställning en annan och lösningen inte sällan ett byte av verkställande direktör. Detta är i sin tur en god illustration av den bild av företaget som en brandkår som Richard Cyert och James March givit i *A Behavioral Theory of the Firm*.

Mot den här bakgrunden presenterade Lidén avslutningsvis ett antal tänkbara reformer av aktiebolagslagen samt en idéskiss rörande framtidens bolagsorgan. Han pläderade för en ökad öppenhet från näringslivets sida och diskuterade frågan om representation för andra parter än aktieägarna i bolagsstyrelserna. Även här kan man se en implicit koppling till Cyert och March. Utan att nämna dem med namn resonerade Lidén om företaget som en koalition av olika parter och diskuterade behoven för olika grupper att få inflytande. Dessa idéer skulle senare bli förverkligade, då de större företagen i början av 1970-talet fick styrelserepresentation för de anställda och bankstyrelserna fick samhällsrepresentanter. När Lidéns bok kom ut i sin andra upplaga 1974 var den därför mindre kontroversiell. Göran Albinsson, som då fortfarande var verkställande direktör i SNS, hade följaktligen denna gång inga förbehåll i sitt förord utan påpekade i stället att en ny kategori läsare tillkommit: "alla de tusentals anställda som av sina kamrater utsetts att representera dem i styrelserna" och uttryckte också en förhoppning att boken skulle "vinna spridning som ett slags kursbok bland dem som vill ha ett vidare perspektiv på sitt förtroendeuppdrag". Om inte annat speglar denna skillnad mellan de båda förorden en betydande förändring i det svenska samhället under de åtta år som hade förflutit sedan den första upplagan.

Jag läste Lars Lidéns bok hösten 1966 med stort intresse men också med kritiska ögon. Framför allt vände jag mig emot att Lidén i sin bok, till följd av att han behövde skydda sina uppgiftslämnare, inte kunde styrka sina, i mina ögon alltför svepande, påståenden. Jag menade därför, sannolikt inspirerad av en sträng statistisk undervisning hos dåvarande preceptorn Tore Dalenius senare professor vid Brown University i Providence, att man borde göra en empirisk undersökning för att fastställa hur det egentligen förhöll sig. Och så blev det. Resultatet redovisades i en trebetygsuppsats med den något träiga titeln "Styrelsekaraktäristika samt deras påverkan av yttre faktorer". I den valde jag att studera de 80 börsbolag, som hade verksamhet såväl 1965 som 25 och 50 år tidigare, d.v.s. 1940 och 1915. Dessa bolags styrelser undersökte jag med hänsyn till storlek, omsättning av styrelseledamöter, ledamöternas ålder, totala antal mandat, utbildning, nationalitet och kön. På så sätt kom Lars Lidén att föra mig i kontakt med arkivarbete. Jag kunde visserligen finna en del information i verk som *Svenska aktiebolag*, *Svenska män och kvinnor*, *Vem är det?* o.s.v. Men kompletteringar med information från akter på Patent- och Registreringsverket var nödvändiga. Bolagsbyrån var då fortfarande belägen i Stockholm och verksamheten var långt ifrån datoriserad. Jag började stillsamt min verksamhet på sedvanligt sätt genom att beställa i låneexpeditionen. Vartefter som den ena bunten av akter efter den andra kördes fram på lastkärror, började man på expeditionen inse vidden av min verksamhet. Man kom fram till att det nog vore mer praktiskt att låta mig botanisera själv bland bolagsstämmo-protokollen. Jag är inte säker på att det formellt var helt korrekt, men det var praktiskt såväl för expeditionspersonalen som för mig själv. Så kom jag att ägna många timmar i dammiga vindsutrymmen på Valhallavägen, som hade varit omöjliga att arbeta i om jag hade haft de minsta anlag för allergi.

Genom det här arbetet kunde jag visa att styrelsernas storlek successivt ökat och att banker, försäkringsbolag och förvaltningsbolag hade större

styrelser än industriföretagen. Det framkom också att styrelseledamöterna tenderade att sitta kvar relativt lång tid: genomsnittstiden 1915 och 1940 var omkring 20 år. En uppskattad tid för ledamöterna 1965 antydde dock att funktionstiden var på väg nedåt. Samtidigt ökade genomsnittsåldern från 54 år 1915 till 61 år 1965 och antalet mandat från 3 till 8. Undersökningen illustrerade också framväxten av ett ökat akademiskt inslag bland styrelseledamöterna: från en tredjedel 1915 till tre fjärdedelar 1965. Inte minst underströks den växande betydelsen för de ekonomiska utbildningarna.

Mina närmare kontakter med styrelsefrågor kom sedan att avbrytas genom att jag i mitt avhandlingsarbete i stället ägnade mig åt de statistiska strukturstudier jag nämnde ovan. Men företagsledningsfrågorna har hela tiden funnits med bland mina intressen. Det känns därför på något sätt som cirkeln slutits, när jag nu fått förmånen att träda in som ledamot av SNS styrelse. Jag har därmed kunnat konstatera att den organisation, som hade Axel Iveroth och Tore Browaldh som pionjärer, fortfarande aktivt driver studier och debatt kring företags och andra organisationers lednings- och styrfrågor.

Näringslivet som romantema

Maktfrågorna var vid mitten av 1960-talet inte bara aktuella i den vetenskapliga litteraturen och i debattböcker. De kom också att behandlas i ett antal skönlitterära verk. Den främste exponenten för denna inriktning var Sven Fagerberg. Han hade 1965, efter drygt tjugo år som Electroluxmedarbetare och efter de tre romanerna *Höknatt* (1957), *Kostymbalen* (1961) och *Svärdfäktarna* (1963), lämnat näringslivet för att ägna sig åt författarskap på heltid, ett drastiskt steg som han avslutningsvis i det självbiografiska verket *Ljuset är vår farkost* (1989) beskrivit med orden: "Jag var fyrtisju år gammal och tyckte att livet var fantastiskt".

Den bok som kom att fånga mig särskilt var den 1966 publicerade

romanen *Det vitmålade hjärtat*. Den utspelas i landet Yamanien, vars huvudstad har uppenbara drag av Stockholm. Kvinnorna i landet har gjort det som först hösten 1992 ser ut att bli verklighet: de har bildat ett eget parti. På så sätt har Eva Rosenvinge, född Johansson, blivit premiärminister. Efter valet har hon infriat sitt enda vallöfte: att avskaffa alla manliga körkort. Detta har medfört att alla män måste ha kvinnliga chaufförer om de vill åka bil, vilket i sin tur har lett till en lugnare och mjukare trafikrytm. Någon framgång att bryta den ekonomiska makten har Eva Rosenvinge däremot inte haft. Över all verksamhet vakar den allsmäktige Rasmus Rud, som leder det familjeimperium som hans förfäder byggt upp och vars medelpunkt är Yamanska banken med dess många intressebolag. I hans värld har Pater Noster fått nya produktions- och tillväxtorienterade formuleringar:

O fabrik, som står på tomten, vi tro på dig. Må arbetaren som i dag gör femton handgrepp i minuten i morgon göra sexton. Vi tro ock att kvinnan som i dag pladdrar i telefonen i morgon skall stå i dig. Växe du till en stor enhet. Ske din vilja att förpesta luften som är i himmelen, så ock i vattnet i havet, på det att dina produkter må uppfylla jorden. Vårt dagliga välstånd giv oss i dag. Låt inflationen förlåta våra skulder. Och förled oss icke till någon dålig affär. Utan låt börsindex stiga och kunderna sig rikligen föröka. Döda oss på våra vägar; låt vårt blod flyta på banan i Le Mans, vårt altare till ära. Se dina offerlam. O fabrik, ge oss en nationalprodukt som nådeligen stiger. I rationella enplanslokaler. Amen.

Mot Rasmus Rud och hans medarbetare, det s.k. "Gänget", ställer Fagerberg den fristående företagaren och uppfinnaren Olof Myhre, som ständigt hotas av Ruds aggressiva, och inte alltid rumsrena, affärsmetoder. För Myhres del innebär detta att hans företag utsätts för spioneri och till och med att två av hans medarbetare blir mördade. Denna kriminalhistoria, i vilken Myhre får hjälp av den från industrin avhoppade Pekka Tranberg samt dennes sekreterare och chaufför Kim Rönning, är dock bara den yttre

ramen för en satir av missförhållanden som Fagerberg tyckt sig se i näringslivet under sina år som medarbetare i Electrolux: maktfullkomlighet, intriger, inkompetens och ohederlighet.

Fagerbergs blandning av stilarter gick uppenbarligen inte hem hos alla recensenter. Vissa av dem riktade kritik mot bokens kvaliteter som roman i allmänhet och kriminalroman i synnerhet. Man kan i recensionerna således finna formuleringar som att *Det vitmålade hjärtat* som dektivroman "inte är världens bästa" (Allan Fagerström i Aftonbladet 12.10 1966) och att den är "den sämst skrivna av alla Fagerbergs romaner" (Per Olov Enquist i Expressen 12.10 1966). Samtidigt var många också fascinerade av Fagerbergs angreppssätt. Allan Fagerström och Per Olov Enquist tillade således efter sina kritiska kommentarer att *Det vitmålade hjärtat* är "världens mest förbluffande" detektivroman respektive att den är Fagerbergs intressantaste roman. Andra betecknade den som "sensationell" (Brita Wigforss i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning 12.10 1966), som "en väckarklocka" (Göran Zachrisson i Kvällsposten 16.10 1966), att den "borde föranleda ingående debatt, energiska svaromål, undersökningar, kanske lagreformer" (Erik Hjalmar Linder i Göteborgs-Posten 12.10 1966) samt att den utgjorde "det väsentligaste bidraget i sommarens debatt om moral och profit" (Reidar Nordenberg i Nya Wermlands-Tidningen 12.10 1966). Därmed kopplades Fagerbergs roman samman med den då pågående kunskapsutvecklingen om företag och företagande, som också behandlades i de två andra böcker jag har diskuterat här. Vad gäller Lars Lidéns bok *Makten över företaget* visade Fagerberg själv på samhörigheten genom en recension i Dagens Nyheter (2.11 1966), i vilken han liksom i sin egen bok angriper maktkoncentration, stordrift och miljöproblem. Därmed inte sagt att Fagerberg skulle vara emot det marknadsekonomiska systemet i allmänhet och företagsamhet i synnerhet. Snarare kan han ses som en tillskyndare av en idealmodell, som präglas av att enskilda entreprenörer ges möjligheter

att spela en betydande roll. Denna och andra tankar i boken blev för min egen del en ytterligare inspiration att lära mig mer om hur näringsliv och företag är organiserade.

Ett kvarts sekel senare

När detta skrivs har drygt tjugofem år gått sedan mitt möte med de tre böckerna. En naturlig fråga är därför om de fortfarande äger någon aktualitet. När det gäller *A Behavioral Theory of the Firm* kan det inte råda något tvivel om saken. Få böcker har haft större betydelse för företagsekonomisk idéutveckling. Många arbeten har följt på den grund som lades vid Carnegie Institute of Technology i Pittsburgh i början av 1960-talet.

Även vad gäller de båda andra böckerna kan man tala om en aktualitet. Makt- och ledningsfrågorna i näringslivet är fortfarande av stor vikt att analysera. Man kan till och med säga att de på senare år har fått förnyat och förstärkt intresse. Ser man till *Makten över företaget* är det värt att notera att frågan om vidden av styrelsens ansvar blev mycket brännande i samband med rättegångarna i spåren av problemen i Fermenta för några år sedan. Därefter har ämnet, i takt med stigande förluster i olika företag, om möjligt blivit än mer betydelsefullt.

När det så gäller *Det vitmålade hjärtat* är maktförhållandena i dag delvis annorlunda än då Fagerberg skrev sin roman. Man kan inte lika entydigt tala om en Rasmus Rud och hans gäng. I stället har ett antal stora relativt anonyma institutioner vuxit fram som dominerande ägare i många av storföretagen. Vidare har näringslivets fortgående internationalisering och den finansiella krisen aktualiserat nya frågor vad gäller makten över företagen. Detta innebär dock inte att de problem som Fagerberg diskuterat i sin roman skulle ha försvunnit. Genom företagsköp har koncentrationsprocessen fortsatt samtidigt som miljöproblemen är långt ifrån lösta.

Allra sist kan det vara värt att understryka att det inte är någon till-

fällighet att jag för denna uppsats valt ut en trojka böcker från de tre skilda genrerna vetenskap, samhällsdebatt och skönlitteratur. Detta val avspeglar nämligen en hel del av mitt ämnes karaktär, som en brygga mellan teori och praktik, eller med en metafor, som varit vägledande för ett längre forskningsprojekt vid Uppsala universitets företagsekonomiska institution om ämnets utveckling, ett fruktbart möte mellan de båda romerska gudomligheterna Mercurius och Minerva.